

b) Szavajárási nevek.

Főként a családi körben használt, furcsa vagy a megszokottnál érzelmileg telítettebb megszólításokat alkalmazzák ragadványnévként, többnyire magára a megszólító személyre, utánzással kicsúfolva, kifigurázva: *Ennyanya*, *Eppapa*, *Eppapája*, *Kizsbátyám*, *Picin*, *Zoltánka*. A gyereknyelvi helytelen artikuláció, nyelvbotlás szintén gyakran játszik szerepet a szűk körű, szólításban is megjelenő ragadványnevek keletkezésében: *Cség* (< szég), *Csimma* (< csizma), *Dődő* (< Győző), *Fanyi* (< Sanyi), *Koki* (< csoki), *Mifi* (< Mici), *Tácska* (< táska), *Torint* (< forint), *Voli* (< Zoli).

c) Külső tulajdonságon alapuló ragadványnevek.

Közülük az általános külső benyomásra, termetre, színre utalók jelennek meg szólítónévként. Általában ezek nem bántóak, sőt olykor még hízelkedők is viselőjükre nézve: *Bénkvikk*, *Forszájpapa*, *Mazsola*, *Nomád*; *Dönci*, *Gombóc*, *Piciny*, *Pocok*, *Posza*; *Négró*, *Pépita*, *Pötyös*.

BALÁZS JUDIT

Néhány gondolat a névkutatásról

ÖRDÖG FERENC, Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) I. című könyve alapján

1. Vannak a nyelvtudománynak olyan ágazatai, amelyeknek eredményes művelése aligha képzelhető el nagy mennyiségű adatanyag és annak hozzáférhetőségét elősegítő forráskiadványok nélkül. Bizonyára hasonló gondolatok ösztönözték SZARVAS GÁBORT és SIMONYI ZSIGMONDOT is a Magyar nyelvtörténeti szótár megalkotásakor, SZABÓ T. ATTILÁT, amikor hozzákezdett az Erdélyi szótörténeti tár anyagának gyűjtéséhez, és még sokan másokat, akik vállalták a fáradságos munkát, amelynek eredményeként nélkülözhetetlen alapműveket adtak mindennapi használatra a kutatók kezébe. A fent elmondottak talán még fokozottabban érvényesek a névkutatásra, mind a földrajzi nevek, mind a személynevek vonatkozásában, hiszen ezen a téren új tudományos eredmények most már csak nagy mennyiségű adatbázisra építve érhetők el, jelenkori és történeti aspektusban egyaránt.

Az 1960-as években elindult országos földrajzinév-gyűjtést és -kiadást két történeti szükségzerűség tette indokolttá. Az egyik ok a magyar mezőgazdaság akkori átalakulóban levő állapotából fakad: a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés eltüntette a falu határában a kis parcellákat, egybeszántották a korábban utakkal és egyéb más természetes határokkal elkülönített dűlőket, földterületeket; és ami legérzékenyebben érintette a névállományt, egyes helyeken törölték a mindennapi használatból a természetes neveket, semmihez nem kötődő számokkal, betűjelekkel

helyettesítették őket. Szellemi örökségünk ilyen nagy mértékű pusztulására, a megsemmisülés veszélyére szerencsére még időben fölfigyeltek a szakemberek, akiknek irányításával, közreműködésével indult el útjára a mindannyiunk által jól ismert mozgalom, jelentek meg egymás után a vaskos kötetek, a földrajzi névi adattárak. – A mozgalom kiterebélyesedésének másik oka a névtudományon belüli átalakulásra vezethető vissza. Éppen az 1960-as években kezdődött el a magyar névtudomány nagyarányú föllendülése, a kutatási tematika szélesedése, fiatal kutatók jelentkeztek cikkeikkel, tanulmányaikkal, egyre többen és többen foglalkoztak különféle névtani kérdésekkel. Nehéz lenne letagadni, hogy ennek köze van a földrajzi nevek gyűjtésének fölgyorsulásához, a forráskiadványok egyre szaporodó megjelentetéséhez. Az összefüggés kézenfekvő, az időbeli egybeesés is ezt igazolja, legfőljebb az ok és az okozat vitatható: vajon a névtudomány kiterebélyesedésének következménye-e a földrajzinév-gyűjtés és -kiadás országos elterjedése; vagy pedig éppen fordítva történt a dolog, ezek a gyűjtések, a föltárt nagy mennyiségű adatanyag hozta erőteljes mozgásba a névtudomány kerekeit.

2. ÖRDÖG FERENC azok közé a kutatók közé tartozik, akik nem kötelezik el magukat végleg egy szűk tematika mellett, hiszen tudományos munkásságának kezdetétől intenzív vizsgálatokat végez mind a személynevek, mind a földrajzi nevek körében, történeti és szinkrón vonatkozásban egyaránt. Szűkebb hazájában, Zala megyében – éppen az ő kezdeményező közreműködésével – elsőként fejeződött be a jelenkori helynévanyag közzététele; két ismert tájegységnek, Göcsejnek és Hetésnek a személyneveiről pedig terjedelmes monográfiát jelentetett meg. Ezekből az előzményekből egyértelműen következik az a megállapítás, amelyet a mostani könyvének, egy hatalmas személynévi adattársorozatnak az I. kötetében olvashatunk: "Ha Zala megyében a névtudomány művelése terén tovább kívánunk munkálkodni, akkor a mai hely- és személynevek után figyelmünket a régebbi korok névanyagára kell fordítanunk" (5).

A régebbi kor persze nagyon tág fogalom, hiszen az Árpád-kortól napjainkig a történeti hely- és személynévkutatás és adatföltárás is igen gazdag lehetőségeket kínál. Sok szempont játszik szerepet abban, hogy ki, mikor, hol és milyen témához nyúl, mit tart érdemesnek, elsőbrendűnek a földolgozásra. ÖRDÖG FERENC számára kézenfekvőnek tűnt, hogy hozzáférhetővé tegye azt a történelmi Zala megyére vonatkozó mintegy 220 ezer személynevet, amelyet az 1745 és 1771 között végzett *canonica visitatiók* és *conscriptio animarumok* (népességösszeírások) iratai, jegyzőkönyvei őriznek a Veszprémi Püspöki Levéltárban.

Nagyon hosszúra nyúlna a cikkem, ha most megpróbálnám akár csak főbb vonalaiban is ismertetni, hogy mit tartalmaz ez az öt kötetre tervezett kiadványsorozat, amelynek I. része, a névtár fele is több, mint 800 oldal terjedelmű. Egy ilyen nagy mű összeállítása, szerkesztése igen sok olyan apró, talán lényegtelennek tűnő, de a kiadvány használhatósága szempontjából mégis fontos filológiai problémát vet föl, amelyekre részleteiben még a szerző sem térhetett ki az I. rész bevezetőjében, amely egyúttal a további kötetek használatához is útmutatást nyújt. De – úgy gondolom – e helyütt fölsőleges is a tartalmi ismertetés, hiszen aligha engedheti meg magának egyetlen névkutató is, hogy ne vegye kezébe magát a

könyvet, kézikönyvként ne legyen ott az íróasztalán mindennapi munkaeszközként. Néhány megjegyzést, gondolatot azonban még szeretnék megosztani az olvasóval.

3. Személynevekre, földrajzi nevekre is vonatkozik az a megállapítás, amely a nyelvtörténeti kutatások alapszabálya, hogy minél inkább haladunk előre a korban – a nyelvemlékes kor kezdetétől napjainkig –, annál inkább növekszik a rendelkezésünkre álló adatok mennyisége. Ez a tény természetesen alapvetően befolyásolja a kutatások jellegét és módszerét is. A történeti személynévkutatás például a X–XI. századi szórványadatokból érthető módon nem tud olyan gyakorisági, statisztikai összefüggéseket kimutatni, mint amelyekre a XIX–XX. századi anyakönyvek és egyéb más névregiszterek lehetőséget nyújtanak.

A XVIII. század már a tömeges adatok kora mind a köznevek, mind a tulajdonnevek vonatkozásában. Nyomtatott és kéziratos források hatalmas mennyisége áll rendelkezésünkre, különösen akkor, ha azok könnyen kezelhető adattárakban valóban odakerülnek a könyvespolcainkra. ÖRDÖG FERENC nagy vállalkozásának a jelentőségét éppen ebben a tömegességében látom. Ha majd bekötte kézhez kapjuk a mutatót is, a mű egésze számtalan lehetőséget nyújt egy szűkebb régió, Zala megye családnévanyagáról, keresztnévanyagáról az adott korban, viszonylag szinkron metszetben. A szerző is tervezi – sőt már dolgozik is rajta – a névanyag onomato-dialektológiai sajátosságainak föltárását, a településtörténeti és művelődéstörténeti háttér földelítését. Nem ok nélkül választotta ki ezeket a témákat, hiszen az adattár bőséges tárháza olyan család- és keresztneveknek, amelyek a XVIII. századi zalai tájnyelv sajátosságait tükrözik írott formájukban is.

Napjainkban a statisztikai földolgozás és egyéb más elemzés alapvető munkaeszköze a számítógép. Az ilyen nagy terjedelmű adattár "megszóllaltatása" könnyebbé tehető, ha a benne előforduló nevek gyakoriságát, területi elterjedését, morfológiai, fonetikai, fonológiai, helyesírási különbségeit gépi eszközökkel elemezzük. Talán még nem szólok későn: ha ez az I. kötet számítógépes szedéssel készült, nagy bűn lenne eldobni a floppy lemezt (vagy lemezeket), amely a teljes anyagot tartalmazza. Az a lemez ugyanis nemcsak a nyomtatáshoz szükséges alapváltozat elkészítésére alkalmas, hanem egyúttal – sőt elsődlegesen – egy számítógépes adattár, amelyhez már csak megfelelő programokat kell készíteni, hogy rajta bármilyen szempontú értékelést, földolgozást elvégezhessünk. Erre föltétlenül gondolni kell a következő köteteknél is.

4. Néhány éve a határainkon kívüli magyarság körében tevékenykedem, Kárpátalján tanítok az ungvári egyetemen. Itt látom igazán, hogy milyen nagy jelentősége lenne annak, ha a szomszédos országok magyarulterületeiről is készülnének az ÖRDÖG FERENCÉHEZ HASONLÓ ADATTÁRAK. Ma, amikor nemzetiségi kérdésekben sokszor éles csata dúl, szakemberek, laikusok vitatkoznak – nagyon gyakran bizonyító adatok nélkül – arról, hogy kié az ősi föld, kik az őslakók és kik a betelepültek, az ilyen objektív tényfeltárás nagy mértékben hozzájárulna a józan állásfoglaláshoz. Most már szerencsére sok minden kutatható itt Kárpátalján is a levéltárakban. Persze, kérdés az, hogy az elmúlt évtizedek történelmi viharában mi maradt fenn az utókorra, mi lett például az egyházi levéltárakkal, amikor az egyházak

is megszűntek, a templomok raktárakká, ateista múzeumokká alakultak át, a papokat száműzték. Ennek ellenére azért itt is van tennivaló a történeti adatfeltárást illetően.

5. Befejezésül még egy kérdésre szeretnék válaszolni, amely bizonyosan fölmerül mindazokban, akik cikkemet elolvassák. Vajon miért írtam le ezeket a gondolatokat Ördög Ferenc könyve kapcsán a Névtani Értesítőnek éppen ebben a számában, amellyel Hajdú Mihályt köszöntjük 60. születésnapja alkalmával? Nem nehéz elosztatni a kételyeket. Kortársak vagyunk mind a hárman, alig egy-két hónap vagy év korkülönbség van közöttünk. Hajdú Mihály az utóbbi évtizedek vezető egyénisége a magyar névkutatásban. Az itt leírtaknak ő is részese: aktív résztvevője a földrajzinév-gyűjtésnek és -kiadásnak, elméleti munkássága iránymutató a személynévkutatásban, tevékenysége kiterjed a névtan egész területére, a dialektológiára és még sok mindenre. Tudományszervező tevékenysége pedig egyenesen bámulatos. Mindez Hajdú Mihály, én pedig így köszöntöm őt, és kívánok neki a továbbiakban is eredményes munkát, erőt, egészséget.

BALOGH LAJOS

A titokzatos *eunedubelia* titka

Östörténetünknek, nyelv- és névtudományunknak egyik legtitokzatosabb adalékát kétségkívül Anonymus gesztája őrizte meg abban a szóösszetételben, amit PAIS DEZSÓ kommentárja *eunedubelia* írásképpel, *Eünedübelia* ősolvasattal és *eunedu + belia* tagolásban tárt az érdeklősök elé (vö. Gest. Hung. Bp., 1977. Hasonmás. 159). Neves kutatónk alapos, de – amint később kiderül – mégsem hibátlan kommentárja óta számtalan kísérlet történet a titokzatosnak tűnő szóösszetétel megfejtésére, de mindmáig sikertelenül. E kétes hitelű próbálkozások közül elegendőnek talállok kettőt ismertetni.

Az egyik, jónevű történészünk, GYÖRFFY GYÖRGY merész ötlete alapján született. Szerinte Anonymus adatát *Eune + Du + Bel + ia* elemekre lehet tagolni, s ez elemekből az *Eune* azonos lenne az *Eneh* ősananyéval, a *Du* elemben az alán *Dul* név, a *Bel* elemben pedig a bolgár nép régi *belár* népneve kereshető, a végső *ia* pedig a latin ianus-patronym képző volna (l. Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948. 14–5). A másik és újabb keletű magyarázat KÉPES GÉZA műve. Költőnk – kissé talán a poetica licentiával is fölfegyverkezve – azt állítja, hogy ez a szóösszetétel a bizánci forrásokból előkerült *Levedia* adattal egyetemben, egy török *Elbedüa* 'országgyarapító' jelentésű szó hangátvetéses változata (l. Az idő körvonalai. Bp., 1976. 77–8). Mondanom sem kell, hogy mindkét magyarázatot elutasítom, s GYÖRFFY ötletéből csupán azt fogadom el, hogy a szó *ia* eleme valóban latin képző.

Meggyőződésem viszont, hogy a szófejtés eddigi sikertelenségéért nem kutatóink képességét terheli a felelősség, hanem két olyan filológiai jellegű hibát,